

POSTANAK I EVOLUCIJA TEKSTA STAROSLAVENSKIH DULJIH EVANĎELISTARA

Josip VRANA, Zagreb

I. Uvod.

Staroslavenski prijevod evanđelja prvi je slavenski književni tekst, a nastao je u drugoj polovici 9. stoljeća. Autori su mu Grci, solunska braća Konstantin i Metod. Nastao je djelomično u Carigradu, a djelomično u tadašnjoj Moravskoj državi. Već u početku postojala su tri tipa toga prijevoda: kraći evanđelistar, dulji evanđelistar i četveroevanđelje, tzv. tetrum. Nijedan od ova tri tipa nije sačuvan u prvobitnom obliku. Prvi sačuvani prijepisi su kraći evanđelistari *Assemanovo evanđelje* i *Savina knjiga* te četveroevanđelja *Marijinsko* i *Zografsko*, koji potječu iz kraja 10. ili početka 11. stoljeća. Ta četiri evanđelja ubrajaju se u tzv. staroslavenski kanon. Njima je vrlo bliz kraći evanđelistar rusko *Ostromirovo evanđelje* iz god. 1050. Najstariji dulji evanđelistar *Mstislavovo evanđelje* prepisano je u početku 12. stoljeća, a poslije njega prepisano je srpsko *Miroslavljevo evanđelje* potkraj toga stoljeća. U razdoblju od oko 150-300 godina došlo je do više revizija, eventualno i redakcija jezika i teksta u sva tri tipa staroslavenskih evanđelja. Stoga je problem postanka i evolucije njihova teksta vrlo kompleksan. Njime su se bavili svi viđeniji slavisti počevši od patrijarha slavenske filologije Josefa Dobrovskoga do dana današnjega, ali su postigli samo djelomične rezultate. U tom pogledu, pored Vatroslava Jagića, najzaslužniji su češki slavisti Josef Vajs i Karel Horálek. Još god. 1929. na prvom slavističkom kongresu u Pragu Vajsu je bilo predloženo da sastavi rekonstruirani tekst staroslavenskog prijevoda evanđelja. Vajs je tada izjavio, da za to još nisu dozrele prilike, ali se ipak prihvatio toga posla i god. 1935. i 1936. objavio rekonstruirani tekst svih četiriju evanđelja.¹ Vajs je dobro proučio grčki tekst evanđelja pa je u tom rekonstruiranom tekstu dao prednost evanđeljima, u kojima

¹ Joseph Vajs, *Evangelium s. Matthei, s. Marci, s. Lucae, s. Joannis palaeoslovenice*, I-IV, Pragae 1935-1936.

ima najviše starijih, tzv. zapadnih varijanata, a to su *Assemanov evanđelistar* i dva *Nikoljska četveroevanđelja* iz 14. stoljeća. To svoje načelo Vajs nije mogao primijeniti svugdje pa je u svoju rekonstrukciju njestimice unosio i novije, tzv. carigradske varijante, koje dolaze u četveroevanđeljima *Marijinskom* i *Zografskom* te kraćem evanđelistaru *Savinoj knjizi*. Vajsovu rekonstrukciju nije prihvatio Karel Horálek i u svojoj je knjizi *Evangeliáře a čtveroevangelia*² iznio niz dokaza, da je prvobitni staroslavenski prijevod evanđelja bolje sačuvan u ovim drugim kodeksima. Vajs je proučio samo tekst kanonskih i *Nikoljskih evanđelja*. Horálek je naprotiv svojim razmatranjima obuhvatio i sva sačuvana evanđelja do 14. stoljeća. Neka su od njih bila štampana, a za druga su bili objavljeni samo neki podaci u znanstvenim publikacijama. Od duljih evanđelistara bilo je objavljeno fotolitografski samo *Miroslavljevo evanđelje*,³ ali se Horálek nije njime služio, nego samo nekim podacima iz objavljene literature, vjerojatno s razloga, što mu ovo izdanje nije bilo pristupačno. Tako je čitav tekst duljih evanđelistara ostao neproučen, iako oni pružaju vrlo važne podatke o postanku i evoluciji teksta staroslavenskog prijevoda evanđelja.

Danas, kad su objavljeni svi najstariji sačuvani dulji evanđelistari nema nikakvih problema u proučavanju njihova teksta. Prema njihovim podacima svaki od četiriju najstarijih sačuvanih duljih evanđelistara predstavlja posebnu redakciju ili reviziju teksta, pa nam tako svi zajedno pružaju dosta vjernu sliku postanka i evolucije ovoga tipa evanđelja. Srpsko *Miroslavljevo evanđelje* iz kraja 12. stoljeća pripada starijoj redakciji duljega evanđelistara i za razdoblje crkvene godine od Pedesetnice do Pashe nema 57 cijelih čitanja za dane u tjednu, tj. od ponedjeljka do petka, već se mjesto njih upućuje na praznike koji imaju cijela čitanja. Naprotiv srpsko *Vukanovo evanđelje* iz početka 13. stoljeća, koje pripada novijoj redakciji evanđelistara, ima cijela čitanja i za sve te dane, ali mu nije sačuvan menologij osim početka i kraja.⁴ Rusko *Mstislavovo evanđelje* iz početka 12. stoljeća pripada istoj novijoj redakciji kao i *Vukanovo evanđelje*, ima i cijeli menologij, ali je u njemu provedena posebna revizija teksta.⁵ Sva tri spomenuta evanđelja pripadaju istočnoj verziji, kojom se služila pravoslavna crkva, dok *Najstariji hrvatski glagoljski evanđelistar* (u daljem citiranju *Omišaljski evanđelistar*) predstavlja zapadnu verziju, kojom se služila katolička crkva, a izvađen je iz *Omišaljskog misala* iz početka 14. stoljeća.⁶

² Česká akademie věd a umění, Praha 1954.

³ Ljubomir Stojanović, *Miroslavljevo jevanđelje. Évangéliste vieux serbe du prince Miroslav*, Beograd-Beč 1897.

⁴ Josip Vrana, *Vukanovo evanđelje*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1967.

⁵ Л. П. Жуковская, Л. А. Владимирова, Л. П. Панкратова, *Апракос Мстислава великого*. Академия наук СССР, Институт русского языка, Москва 1983.

⁶ Josip Vrana, *Najstariji hrvatskoglagojski evanđelistar*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1975.

Da ustanovim jezično stanje spomenutih duljih evanđelistara, njihov postanak i međusobni odnos, konsultirao sam 287 leksičkih varijanata, koje je objavio Horálek,⁷ 271 varijantu, koje je objavio Kuljbakin,⁸ 201 tekstualnu ili leksičku varijantu objavljenju u svojoj knjizi o *Omišaljskom evanđelistaru*⁹ i 237 varijanata, koje sam naknadno sabrao: svega oko 1000 varijanata u 9 kodeksa (dva kraća i tri dulja evanđelistara, *Omišaljski evanđelistar* i četiri četveroevanđelja – obadva kanonska i dva *Nikoljska N₁* i *N₂*), odnosno 9000 mjesta. Dakako, sav taj materijal ne mogu prikazati u ovoj raspravi. Iznijet ću samo ono najvažnije.

2. Miroslavljevo evanđelje.

A. Stari sloj leksičkih varijanata. U svojoj knjizi o *Miroslavljevu evanđelju* Kuljbakin je nabrojio 253 stare leksičke varijante, koje dolaze i u kanonskim evanđeljima.¹⁰ U većini takvih slučajeva *Miroslavljevo evanđelje* podudara se sa svima kanonskim evanđeljima, izuzevši *Savinu knjigu*, koja je djelomično defektna, a djelomično ima nove varijante. Ono se u takvim slučajevima podudara i s *Nikoljskim evanđeljima*, i to s obadva *N*, ili samo s jednim *N₁* ili *N₂*. Uza sve to ima slučajeva, u kojima su sva kanonska podijeljena na dvije grupe: u prvoj grupi nalaze se samo neka evanđelja, ili samo jedno evanđelje zajedno s *Miroslavljevim evanđeljem*, u drugoj grupi druga. Ostali evanđelistari slažu se djelomično s prvom grupom, a u većini slučajeva s drugom, ali ne podjednako. Pregleda radi navest ću varijante svih evanđelja o kojima govorim, podudarala se ona s prvom grupom i *Miroslavljevim evanđeljem* ili s drugom bez njega.

Matejevo evanđelje: Mt 6,11 *nastavšago (nastojest... Z) dьne* MrMZS – *nasqštьny* NAMs, *priduštni* V; Mt 6,12 *ostaviti* ZASMrMs – *otъpustiti* MNV; Mt 6,13 *nepričezьny* MrMZNV – *lqkavy* AMS; Mt 6,24 *neroditi* MrMNAOm – *nebrěšti* ZASMs; Mt 6,28 *krinъ* MrMNA – *cvětъ selьny* ZSVOM, *cvětъць polьsky* Ms; Mt 6,30 *sěno (trěva S) selьnoe (zeleno Mr) MrNSV* – *sěno* ZAMs, *sěno polsko* Om; Mt 8,8 *kronъ* prema grč. *στέγη*, lat. *tectum* MrNSVOM – *domъ* MZAMs; Mt 8,27 *kolikъ* prema grč. *ποταπός*, lat. *qualis* MrN – *kъto* MZVOM, Ms *kako*; Mt 10,1 *jeza* MrA – *bolězнь* MZNSVMs; Mt 10,10 *mošьna* MrMZ – *pira* N, *toboľ* V; *měhъ* Ms; Mt 10,10 *pišta* MrZNVMS – *mъzda* M; Mt 10,17 *ubiti* MrMZVMs₁₋₂ – *uteti* NAOm; Mt 10,29 *asъsarii* MrMNA – *pěnežъ Z, měra* VMs; Mt 10,31 *sulěiši*

⁷ O. c., 80-123.

⁸ St. M. Kuljbakin, *Paleografska i jezična ispitivanja o Miroslavljevom evanđelju*, Srpska bogoslovska akademija, Sremski Karlovci 1925, 65-95.

⁹ O. c., 52-54.

¹⁰ O. c., 66-92.

MrA – *lučbši* MZNVMS; Mt 11,17 *piskati* MrM – *svirati* ZNV, *pipelovati* Ms; Mt 12,31 *vlasvimié* MrZN – *hula* MASVMS; Mt 13,38 *ispléti* MZNVMSOm – *vzbrati* AV; Mt 14,8.11 *bljudo* MrZVMS₁₋₂ – *misa* MN; Mt 19,4.8 *iskoni* MrMZbNVMSOm – *ispráva* AS; Mt 21,23 *vlastb* prema grč. *ἐξουσία*, lat. *potestas* MrN₁ VMS₁₋₂ – *oblastb* MZbN₂; Mt 24,29 *luna* MrMNAVMSOm – *měsěcb* Z; Mt 24,48; 25,5 *kšbnéti* MrMNV₁₋₂Om – *mōditi* ZASMS; Mt 25,33 *šjui* MrMNAMS₂ – *lěvb* ZV₂MS₁; Mt 26,7.9.11 *myro* MZASV₁₋₃MS₁₋₃Om – *hrizma* N; Mt 26,10 *sčtvo-ri* MrM – *sčdēla* ZNASV₁₋₂MS₁₋₂Om; Mt 26,23 *solilo* MrMZAVMSOm – *trivolz* A; Mt 26,25 *ravvi* MZNVMSOm – *učitelb* AS; Mt 26,28 *otčpuštenie* MrZV – *otčdanie* MNS, *ostavlenie* AMsOm; Mt 27,59 *plaštanica* MrMNV₁₋₂MsOm – *poněvica* Z; Mt 28,7 *skoro* MrZASVMS – *jědro* MNOm; Mt 28,8 *jědro* MrMNA – *skoro* ZSVMS.

Markovo evanđelje: Mk 1,7 *sapogb* MrZNASMS – *črěvii* M; Mk 3,27 *prěžde* MrMV – *prvėe* ZNMS; Mk 6,28 *misa* MrM – *bljudo* ZNVMS; Mk 7,22 *vlasvimié* MrM – *hulenie* Z, *hula* VMS; Mk 7,32 *gognivb* MrMZS – *němb* NASVMS Om; Mk 7,33 *vžložiti* MrMZVMSOm – *včdēti* NA; Mk 7,35 *čisto* MrZASVMS – *pravo* prema grč. *ὀρθῶς*, lat. *recte* N; Mk 7,36 *pače* MrSOM – *pače izliha* prema grč. *μᾶλλον περισσότερον*, lat. *magis plus* MZNAMs, *bole izliha* V; Mk 10,22 *dręselz* MrZN – *dręhlz* MVMS; Mk 10,34 *uteti* MrZN₁A – *ubiti* MSVMS; Mk 10,40 *šjui* MrMNA – *lěvb* ZSVMS; Mk 12,33 *olokavčtomatb* MrMZ – *všezę- gaemy* AVMS; Mk 14,8 *pomazati* MrNVMS – *pohrizmiti* MZ; Mk 15,45 *kenturionb* MrMZNM₂ – *sčtbnikb* AVMS₁Om.

Lukino evanđelje: L 1,5 *efimėrié* MrMNA – *dņevėnié črěda* Z, *črěda aviėnié* MsOm; L 1,15 *sikera* (kisera N) MrMNM₂Om – *tvorenz kvasb* Z; L 1,21 *kšbnéti* MrMN – *mōditi* ZAMS; L 1,42.44 *čtroba* MrMS₂V₁ – *črěvo* ZNASMS₁₋₂ Om; L 3,20 *zaklenčiti* MrM – *zaključiti* Z, *zaklopiti* N, *zatvoriti* VMS₁₋₂; L 4,23 *vračb* MrNAVMS – *balii* M; L 5,2 *rybitvb* MrMA – *rybarb* ZNVMSOm; L 5,10 *obšštbnikb* MrZNAVMS – *naslědnikb* M; L 10,3 *agněcb* MrMZNV – *ovčca* AMS; L 11,15 *eterb* MrZNOm – *edinb* M, *drugb* V, *někyi* Ms; L 11,24 *bezvodbnz* prema grč. *ἀναυδρος*, lat. *inaquosus* MrMVOm – *bezdčbnbz* ZNMS; L 12,1 *popirati* prema grč. *καταπατεῖν*, lat. *conculcare* MrMN – *prėpirati* ZVMS; L 16,67 *kčniga* MrN₂VMS – *bukčvi* MZN₁Om; L 18,33 *biti* MrMNM₂ – *teti* ZVOm; L 19,43 *okročiti* prema grč. *συνέχω*, lat. *circumdo* MrZNOm – *osėsti* M, *objeti* VMS; L 20,20 *dělatelb* MrZV – *zasėdnikb* M, *prėbogatz* Ms; L 24,25 *nesčmyslbnz* MrMZ V₁₋₂MsOm – *nerazumbnz* NAM₂₋₃.

Ivanovo evanđelje: I 2,19.20 *sčzdati* MrA – *včzdignčti* MZNVMSOm; I 3,4 *črěvo* MrMNAOm – *čtroba* ZVMS; I 3,16 *inočęđz* MrMV – *edinočęđz* NA₂Ms Om; I 4,5 *iskrb* MrMZA – *blizb* NVMSOm; I 4,14 *vžslėpati* MrZN₁AV – *vžhoditi* M, *tešti* N₂MsOm; I 4,25 *rěšti* MrMZN – *glagolati* AVMSOm; I 5,4 *lěto* MrMZMs –

vrémę NAVOM; I 5,28,35 *diviti se* Mr ZNAVMS – *děati* M; I 5,44 *inočédě* MrZAV – *edinočędě* NMS, *edině* M; I 6,17 *ladii* MrMV – *korablě* NAMs, *galiě* Z; I 6,21 *ěhati* MrMZNMS – *iti* AV; I 6,25 *ravvi* MrZNVMS – *učitelě* M; I 7,25;12,20 *eterě* MrZNAVMSOm – *edině* M; I 8,28 *tvoriti* MrMZAMsOm – *glagolati* N₂V; I 9,18,24 *vъzglasiti* MrZNAVMS – *prizъvati* M, *priglasiti* Om; I 10,13 *neroditi* MrMNAOm – *nebrěšti* ZS; I 11,8 *ravvi* MrZNVOM – *učitelě* MSMs; I 11,44 *ubrusě* MrMNSVMS – *ukroi* ZAOm; I 12,3 *livra* prema lat. *libra* MrZN – *litra* prema grč. *λίτρα* MS, *stěklěnica* VMS; Iv 12,5 *myro* MrMASVMSOm – *hrizma* Z, *masť* N; I 12,20 *eterě* MrZNAV – *edině* MMS; I 18,1 *otokě* MrS, *ostrově* Z – *potokě* prema grč. *χειμάρροσ*, lat. *torrens* MNAVMS; I 19,1 *teti* MrMAOm – *biti* ZNSVMS; I 19,8 *pretorě* MrMASMS – *privorě* ZNOm; I 19,39 *litra* MrM – *livra* ZNA, *libra* Om.

Svega ima 86 varijanata *Miroslavljeva evanđelja*, u kojima su u obzir uzeta kanonska i *Nikoljska evanđelja* podijeljena na dvije grupe. U šarenilu pojedinih grupa teško je snalaziti se. Zato ću ovdje iznijeti statističke podatke slaganja (brojka na prvome mjestu), odnosno neslaganje (brojka na drugome mjestu) pojedinih evanđelja s *Miroslavljevim evanđeljem*: *Nikoljsko evanđelje* N₁ 53:25, *Vukanovo evanđelje* 48:25, *Omišaljski evanđelistar* 29:16, *Marijinsko evanđelje* 51:29, *Assemanovo evanđelje* 39:23, *Zografsko evanđelje* 53:32, *Mstislavovo evanđelje* 42:32, *Savina knjiga* 18:14. U svim ovim evanđeljima broj varijanata prve grupe, koje se nalaze i u *Miroslavljevu evanđelju*, znatno je veći od varijanata druge grupe. Najveći kvocijent ima *Nikoljsko evanđelje* N₁ (2,12), a najmanji *Savina knjiga* (1,29). Ovi podaci svjedoče za veliku starinu matice *Miroslavljeva evanđelja* i sačuvanost njegovog teksta uz ostale varijante, u kojima se *Miroslavljevo evanđelje* podudara sa svim kanonskim evanđeljima. Do nepodudaranja među duljim evanđelistarima, iako su potekli iz jedne pramatice, došlo je zbog toga, što su imali različnu staroslavensku podlogu i različan razvojni put.

B. Novi sloj leksičkih varijanata u *Miroslavljevu evanđelju*. Ako je *Miroslavljevo evanđelje* tako arhaičan kodeks, pitamo se, odakle su u njemu nove leksičke varijante. Kuljbakin u svojoj knjizi o *Miroslavljevu evanđelju* navodi četrdesetak novih varijanata, ali ne ispituje njihovo podrijetlo¹¹. Pokušat ću na to pitanje dati točan odgovor. U svojoj knjizi o *Miroslavljevu evanđelju* ustanovio sam dvije činjenice: 1) da je menologij *Miroslavljeva evanđelja* prepisan iz dva kodeksa; 2) da je dijak Grigorije, koji je pisao jedan dio naslova i pozlatio inicijale, na kraju kodeksa pored svoga zapisa iz nekog ruskog evanđelja nevješto prepisao i alelujar za dane u sedmici¹². Ne potječu li od Grigorija iz toga istog ruskog evanđelja i novije lek-

¹¹ O. c., 92–93.

¹² Josip Vrana, *L'Évangéliste de Miroslav. Contribution à l'étude de son origine*, Mouton et Co. 'S-Gravenhage 1961, 54–70, 96–109, 132–141.

sličke varijante? Proučavajući leksičke varijante *Miroslavljeva evanđelja* našao sam jedno vrlo značajno mjesto. To je tekst Mt 23,18-19, koji u *Marijinskom evanđelju* glasi: *i iže ašte kl̃net̃ sę oltarem̃ ničtože est̃ . a iže kl̃net̃ sę darom̃ iže est̃ vr̃hu ego . dl̃žeñ est̃ . bui i sl̃pii . čto bo est̃ bole . dar̃ li ili oltar̃ svęštajęi dar̃*. Ovaj tekst isto tako, uz neke sitne preinake, glasi u drugom čitanju *Vukanova evanđelja*, a u prvom čitanju mjesto *bui* dolazi riječ *urodivi*. Naprotiv u *Miroslavljevu evanđelju* tekst je na početku i na kraju pobrkan i glasi ovako: *iže kl̃net̃ se trebnikom̃ ničtože est̃ . a iže kl̃net̃ se olatrem̃ i eže est̃ vr̃hu ego dl̃ž̃ñ est̃ . urodivi sl̃pi . čto bole est̃ dar̃ ili oltar̃ trebnik̃ svęstaei dar̃*. U *Mstislavovu evanđelju* u tom tekstu u prvom čitanju *Miroslavljeva evanđelja*, dolaze mjesto *oltar̃* i *bui* nove varijante *trebnik̃* i *urodivy*. Drugi tekst *Mstislavova evanđelja* odgovara drugom tekstu *Vukanova evanđelja*, samo mjesto *bui* ima *buici* mj. *iže jest̃* ima glagol *ležastii*, a mj. *dl̃ž̃ñ* ima pridjev *vinovat̃*. Uspoređivanjem tekstova u *Miroslavljevu* i *Mstislavovu evanđelju* dolazimo do zaključka, da je Grigorije ili koji drugi redaktor u predlošku *Miroslavljeva evanđelja* vršio korekture prema nekom tekstu novije redakcije tipa ruskoga *Mstislavova evanđelja*. Taj se posao vršio tako da su se pojedine nove riječi unosile iznad teksta kao tzv. glose. Iza toga je pisar te riječi unosi u tekst mjesto onih u predlošku. Tako je negdje u 14. stoljeću glosiran jedino dio *Miroslavljeva evanđelja*, ali do njegova prepisivanja nije nikada došlo. Očito je, da prepisujući spomenuti tekst, glavni pisar *Miroslavljeva evanđelja* riječ *trebnik̃*, koja je bila natpisana kao glosa, nije razumio. On ju je doduše prepisao, ali je u drugoj rečenici mjesto *dar̃* stavio riječ *oltar̃* i, da nekako uskladi tekst, dodao veznik *i*, a mjesto *iže* napisao *eže*. Drugi put je iz predloška prepisao riječ *oltar̃*, ali je odmah iza nje stavio riječ *trebnik̃*, koja je bila natpisana kao glosa. Naprotiv riječ *urodivi*, koja je također u predlošku vjerojatno bila natpisana, naprosto je stavio u tekst mjesto riječi *bui*.

Imajući sve to na umu došao sam do zaključka, da je većina novih varijanata, ako ne sve, u *Miroslavljevu evanđelju* ušla iz nekoga tadašnjeg ruskog kodeksa, koji je bio iste redakcije kao i *Vukanovo evanđelje*. Analiza primjera pokazat će da je moje mišljenje ispravno. Svi primjeri, koje ću ovdje navesti, pored *Miroslavljeva evanđelja*, dolaze samo u *Vukanovu* i *Mstislavljevu evanđelju*, ili samo u ovom posljednjem.

a) Samo u *Miroslavljevu*, *Vukanovu* i *Mstislavovu evanđelju*, eventualno i *Omišaljskom evanđelistaru*, našao sam ove nove varijante: Mt 7,16 *vl̃č̃b̃c̃b̃* MrVMs – *r̃pie* MZNOm; Mt 12,9 *sb̃borište* Mr, *sb̃bor̃* VMs₁₋₂ – *s̃bñmište* MZN; Mt 13,33 *ṽ mučnyh̃ sit̃eh̃ treh̃* MrVMs – *ṽ muc̃e tri sat̃e* MZ, *ṽ m. trisat̃ny* N; Mt 13,55 *dr̃evod̃liñ* MrVMs₁₋₂ – *tektom̃* MZN; Mt 18,7 *sb̃blazñ* MrVMsOm – *skañd̃el̃* MZbN; Mt 20,19 *strana* MrVMs – *język̃* MZbN; Mt 21,13 *peštera* MrVMs – *vr̃t̃p̃r̃* MZbNOm; Mt 23,15.23 *k̃ñiž̃nik̃* MrVMsOm – *k̃ñiž̃čii*

MZbN; Mt 23,15 *liceměr* MrVMs₁₋₂Om – *ypokrit* MZbN; Mt 23,24 *komar* MrV₁Ms₁₋₂Om – *mōšica* MZbNV₂; Mt 23,25 *ocēštati* MrV₂Ms₁Om – *očīštati* MZbNMs₂; Mt 23,25.26 *bljudo* MrV₁₋₂Ms₁₋₂ – *paropsida* MZbNOM; Mt 23,29 *liceměr* V₁₋₂Ms₁₋₃ – *ypokrit* MZbNOM; Mt 23,31 *poslušbstvovati* MrV₁₋₂Ms₁₋₃ – *svvédētelbstvovat* MN; Mt 23,32 *nakopčavati* MrV₁Ms₁ – *isplniti* MZbNV₂Ms₂₋₃Om; Mt 23,34 *sborište* MRVMS – *sōnmište* MZbNOM; Mt 27,62 *petk* MrV₁₋₂Ms₁₋₂ – *paraskevdi* MZbNOM; Mk 6,27 *vojn* MrVMS – *spekulator* MZNA; Mk 6,49 *mōnēti* MrVMsOm – *nepoštevat* MZN; L 12,1 *sbrati se* MrVMS – *sōnimati sę* MZN; L 12,59 *mēdnica* MrVMS – *trōht* MZN; L 16,3 *prošiti* MVMsOm – *hlōpati* MZN; L 16,7 *mēra* MrMsVN₂ – *kor* ZN₁, *korec* M; L 22,25 *svvladati* MV₁Ms – *ustojati* MZNV₂; L 22,66 *starēšiny žrbčsky* MrVMS – *arhierei* MZbNOM; I 19,17 *lbby* MrVMS – *kraniev* MZNASOM.

b) Samo u *Miroslavljevu* i *Mstislavovu evanđelju* dolaze ove nove varijante: Mt 7,14 *žizn* MrMs – *život* MZNV; Mt 12,44 *dom* MrMsOm – *hram* MZNV; Mt 13,44 *imēnie* MrMs – *sōkrovište* MZNV; Mt 13,54 *sborište* MrMs – *sōnmište* MZNVAS; Mt 15,13 *istrgnuti se* MrMs – *iskoreniti sę* MZNVOM; Mt 15,17 *prohod* MrMsOm – *afedron* MZN; Mt 15,19 *hulno glagolanie* MrMs – *vlasfimiē* MZN; Mt 16,27 *nēky* MrMs – *eter* MZbNOM, *nēkto* V; Mt 18,8.9 *žizn* MrMs – *život* MZbNOM; Mt 18,9 *ogn* *vēčny* MrMs – *deona ognna* MZVOM; Mt 22,19 *ceta* MrMs₁ – *pēnez* MZbNASV₁₋₂Ms₂Om; Mt 23,15 *syn* *dbri ogni* Mr, *syn* *dbri ognna* Ms₁, *syn* *ognjevi* Ms₂ – *syn* *deonē* MZbN; Mt 23,25 *grablenie* MrMs₁₋₂ – *hyštenie* MZbNV; Mt 24,21 *velik* MrMs₁₋₂ – *velii* MZV; Mt 27,33 *lbby* MrMs₁₋₂, *kraniev* MZbNASV; Mk 5,5 *prisno* MrMs – *v inq* MZN₁V *vseгда*; Mk 13,10 *strana* MrMs – *język* MZNV; Mk 14,3 *stōklenica* MrMs – *alavastr* MZVOM; Mk 14,4 *drugy* MrMs – *eter* ZNV₁Om, *nēkto* V₂; Mk 15,22 *lbby* MrMs₂ *glavny* Ms₁ – *kraniev* MZNASVOM; L 5,15 *sbirati sę* MrMs *sōnimati se* MZNV; I 15,6 *vmetati* MrMs – *vlagati* MZNVAS₁₋₂.

c) Evo još nekoliko novih varijanata, koje se nalaze samo u *Miroslavljevu evanđelju*: -Mt 5,32 *puštenica* Mr – *podrpega* MZV, *podbēga* Ms; Mt 10,28 *dbrr* Mr, *ezero* Ms – *deona* MZNVOM; Mt 14,1 *četrvtovlastc* Mr – *tetrarh* MZNV Ms; Mt 14,24 *vbnuti se* Mr – *vlaati sę* MZAV; Mt 14,36 *podrag* Mr, *podolck* Ms – *vskrilie* MZNV; Mt 16,11 *sōnabđēti* Mr – *hraniti* MZNVMS; Mt 20,5.6 *čas* Mr – *godina* MZbNVMSOM; L 11,33 *ssud* Mr – *spqd* MZNVMSOM; L 19,4 *sykamina* Mr – *sykomoriē* MZNAV, *jagodičine* Ms; L 22,37 *pričteti sę* Mr – *vtmēsiti sę* MZNVMS₁₋₂; L 23,33 *lbby* Mr – *kraniev* MZNVMS₁₋₂Om; I 1,27 *obutēb* Mr – *sapog* MZNVMSOM; I 6,11 *narod* Mr – *vzlezęštii* MZNVMS; I 10,22 *znamenija* Mr – *enkeniē* MN, *svęšteniē* ZN₂A. Osim toga nekoliko novih varijanata dolazi ne samo u *Miroslavljevu evanđelju* nego i u spomenutim evanđeljima, ali na različnim mjestima.

Navedeno podudaranje novih varijanata *Miroslavljeva evanđelja* nepobitno dokazuje, da je ono već u svome predlošku redigirano prema nekom ruskom duljem evanđelistaru novije redakcije. Neke od varijanata prve skupine mogle su u *Miroslavljevo evanđelje* ući iz predloška *Vukanova evanđelja*, ali su one iz druge skupine u svakom slučaju prepisane iz ruskoga duljeg evanđelistara. Nove varijante, koje bi se nalazile samo u *Miroslavljevu* i *Vukanovu evanđelju* nisam našao, izuzevši nekoliko različitih oblika od istoga korijena kao i u ostalim spomenutim evanđeljima. Prema tome između *Miroslavljeva* i *Vukanova evanđelja* nije bilo direktnih kontakata.

3. *Vukanovo i Mstislavovo evanđelje.*

Vukanovo evanđelje prepisano je iz dva kodeksa, pa prema tome treba u njemu razlikovati dva dijela. Predložak prvoga dijela *Vukanova evanđelja*, koji obuhvaća čitanja od Pashe do ponedjeljka Pedesetnice, bilo je neko staro srpsko evanđelje. U tom predlošku postojala su još uvijek nazalna slova Ѣ i Ѥ , ali vrlo rijetko dolazi do zamjene vokala Ѣ i Ѥ punim vokalima. Nabrojio sam svega 18 primjera, među kojima je 13 takvih, koji dolaze i u *Marijinskom četveroevanđelju*¹³. U predlošku drugog dijela, koji obuhvaća ostala čitanja, pored slova za nazalne vokale, bila su često slova Ѣ i Ѥ u jakom položaju zamijenjena slovima o i e . Nabrojio sam 190 takvih primjera, ali to nije sve¹⁴. Iz ove zamjene zaključio sam, da je predložak ovoga drugog dijela makedonskoga, a ne možda ruskoga podrijetla, jer je u ruskom jeziku potkraj 12. stoljeća takva zamjena tek u početku¹⁵. Različni predlošci imali su i različan postanak i evoluciju, pa stoga prvi i drugi dio *Vukanova evanđelja* treba prikazati odvojeno.

A. Prvi dio *Vukanova evanđelja*. Analizirajući tekst prvoga dijela *Vukanova evanđelja* našao sam u čitanjima od šeste subote po Pashi do ponedjeljka Pedesetnice nekoliko revizija, koje, izuzevši *Savinu knjigu*, nisam našao u evanđeljima, o kojima raspravljam. To su prije svega neke zamjene perfekta aoristom: I 16,30 *izide* prema grč. $\epsilon\acute{\xi}\eta\lambda\theta\epsilon\varsigma$ mj. *esi išelъ*; I 17,2,8 *dastъ* prema grč. $\epsilon\delta\omega\kappa\alpha\varsigma$ mj. *dalъ esi*; tako je i u tekstu I 17,2,7,9 aorist *dastъ* mj. *esi dalъ*, premda je u grč. tekstu perfekt $\delta\acute{\epsilon}\delta\omega\kappa\alpha\varsigma$. U nekim drugim primjerima dolazi također do većega ili manjega prilagođivanja grč. tekstu: I 14,13 *egože ašte prosite* prema grč. $\theta\ \tau\ \acute{\alpha}\nu\ \alpha\iota\tau\eta\sigma\eta\tau\epsilon$ mj.

¹³ Uspor. Josip Vrana, *Vukanovo evanđelje*, 6–8, 43–44.

¹⁴ Uspor. Josip Vrana, *Vukanovo evanđelje*, 50–51.

¹⁵ Uspor. П. Я. Черных, *Историческая грамматика русского языка*, Москва 1952, 96–100.

egože koliždo prosite: I 14,14 *azъ stvoru* prema grč. ἐγὼ ποιήσω mj. *to s̄tvorq*; I 14,17 *sъ vami* prema grč. παρ' ὑμῶν mj. *vъ vasъ*; I 14,19 *juže ne* prema grč. οὐκέτι mj. *kъ tomu ne*; I 16,25 *sъ drъznoveniemy* prema grč. παρηγοία mj. *ne obinuje sę'* – U ostalim primjerima nema grecizacije, već je prijevod slobodan. U nekima od njih nalazi se drugi padež ili prijedložni izraz: I 17,2 *vlastъ vъsękoj plъti* mj. v. *vъsękoję p.* prema grč. ἐξουσίαν πάσης σαρκός; I 16,33; 17,2 *o mnę* mj. *vъ mnę* prema grč. ἐν ἐμοί; I 17,10 *o nihъ* mj. *vъ nihъ* prema grč. ἐν αὐτοῖς; I 17,11 *o imeni* mj. *vъ imę* prema grč. ἐν τῷ ὀνόματι. U drugim primjerima mijenja se glagolsko vrijeme ili vid.: I 17,10 *proslavlju se* mj. *proslavih sę* prema grč. δεδῶξασμαι; I 15,6 *sъberutъ* mj. *sъbirajotъ* prema grč. συνάγουσιν. U trećim primjerima dolaze nove riječi: I 14,17 *rozumęti, rozumęste* mj. *znaetъ, znaete* prema grč. γινώσκει, γινώσκετε; I 17,1 *vъzrę očima svoima* mj. *vъzvedъ oči svoi* prema grč. ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ; I 17,2 *da sъkonъčajutъ se kъnygy* prema grč. ἵνα ἡ γραφή πληρωθῆ mj. *da sъbqđotъ sę kъnygy*; Mt 18,12 *rogыbъšeje* mj. *zablqždъšęję ZM, zablqždъšaago A* prema grč. τὸ πλανώμενον.

Sve ove inovacije i još gotovo isto toliko drugih nalaze se i u *Savinoj knjizi*. Zbog toga pretpostavljam, da su prvi dio *Vukanova evanđelja* i *Savina knjiga* potekli iz iste matice. Također, da je u tom dijelu *Vukanova evanđelja* sačuvano starije stanje nego u *Savinom knjizi*, jer u njemu ima manje inovacija istoga karaktera. Toj su pretpostavci u prilog i novije varijante onih čitanja, koja se ponavljaju u drugom dijelu *Vukanova evanđelja*. Stoga ću ih ovdje navesti poslije starijih varijanata u prvom dijelu: I 1,49 *vъzglasi – vъzva*; I 1,50 *ravvi – učitelju*; I 15,25 *spyti – bez uma*; I 15,26 *sъvędętelъstvuetъ – poslušęstvuetъ*; I 15,27 *sъhraniše – sъbljudoše*; I 16,7 *unęe – luče*; I 16,24 *isplъnena – naplъnena*; I 17,6 *sъhraniše – sъbljudoše*; I 17,12 *sъhranihъ – sъbljudohъ*; I 17,12 *kъnigy – pisanije*.

Ako su *Savina knjiga* i prvi dio *Vukanova evanđelja* potekli iz iste matice, postavlja se pitanje, kakav je evanđelistar bila ta matica. Da li je to bio kraći ili dulji evanđelistar? Analizu teksta *Savine knjige* izvršio je Horálek u posebnoj knjizi i ustanovio, da u tom tekstu dolaze mnoge arhaične varijante, koje su isto tako stare, ako ne i starije od varijanata ostalih kanonskih evanđelja¹⁶. Ali na to pitanje nisam našao odgovor u toj knjizi. Stoga ću se ovdje poslužiti s 50 varijanata iz njegove knjige *Evangeliáře a čtveroevangelia*, koje sam objavio u posebnoj raspravi i nadopunio ih varijantama *Miroslavljeva* i *Vukanova evanđelja* te *Omišaljskog evanđelista-ra*¹⁷. Njima sam pridao i varijante *Mstislavova evanđelja*. Odabrao sam samo 32 vari-

¹⁶ Karel Horálek, *Význam Savviny knihy pro rekonstrukci stsl. překlada evangelia*, Praha 1948.

¹⁷ Josip Vrana, *Makedonska redakcija staroslavenskih evanđelja*, Simposium na 1100-godišnjina od smrti na Kiril Solunski, kniga 2, Skopje 1970, 56-62.

jante, koje pored ostalih evanđelja dolaze i u *Savinoj knjizi*. Ustanovio sam, da se *Savina knjiga* podudara s *Assemanovim evanđeljem* 6 puta, a s *Marijinskim i Zografskim evanđeljem* 24 puta. S duljim evanđelistarima podudara se 30 puta, obično sa dva, tri ili sva četiri: s *Miroslavljevim evanđeljem* 21 put, s *Vukanovim* 16 puta, s *Mstislavovim*, gdje nije revidirano, 22 puta, s *Omišaljskim evanđelistarom* 13 puta. Iz ovoga podudaranja s četveroevanđeljima i s duljim evanđelistarima možemo zaključiti da je spomenuta matica *Savine knjige* i prvoga dijela *Vukanova evanđelja* bila dulji evanđelistar, i to starije redakcije. Prema tome je *Savina knjiga* tek naknadno postala kraći evanđelistar izostavljanjem tzv. dopunskog dijela. Tom prilikom izvršena je i revizija njezina teksta, pa su u nju unesene ne samo spomenute nego i mnoge druge inovacije, od kojih se jedne nalaze i u nekim drugim evanđeljima, ali na drugim mjestima; npr. Mt 9,3 *huliti* mj. *vlasfimisati*; Mt 9,20 *krai* mj. *vaskrilie*; Mt 12,31,32 *otčdati* mj. *dopustiti*; Mt 17,25 *danь* mj. *kinsa*; Mt 18,17 *ne brěšti* mj. *ne roditi*; druge varijante ne dolaze ni u kojem drugom spomenutom evanđelju; npr. Mt 9,2; Mk 6,50 *nadějati se* mj. *držati*; Mt 19,6 *sъvesti* mj. *sъčetati*; Mt 21,38 *naslědie* mj. *dostoěnie*; Mt 26,47,55 *žrědb* mj. *drьkolь*. – Ovdje treba da ispravim svoje ranije mišljenje, da je sačuvani ćirilski tekst *Reimskog evanđelja* fragmenat kraćega evanđelistara. Ovaj evanđelistar, kako sam ustanovio, potječe iz iste matice kao i *Savina knjiga*. Prema tome je i on prvobitno bio dulji evanđelistar, koji se nalazio u češkom Szazavskom manastiru. A u manastirima su se, kako znamo, u liturgiji upotrebljavali dulji evanđelistari¹⁸

B. Drugi dio *Vukanova* i *Mstislavova evanđelja*. Kako sam već spomenuo, ova dva evanđelja pripadaju novijoj redakciji duljega evanđelistara, koja je, po mom mišljenju, nastala u drugoj polovici 10. stoljeća u Bugarskoj. Zaključujem to iz činjenice, da se nerevidirano stanje predloška *Mstislavova evanđelja* ne razlikuje mnogo od starijega *Marijinskog* i *Zografskog četveroevanđelja*. Iz Bugarske je ovo evanđelje s jedne strane preneseno u Makedoniju i preko nje u Srbiju, a s druge strane u Rusiju. Drugi dio *Vukanova* i *Mstislavovo evanđelje* potječu iz iste matice, ali kasnije među njima nije bilo nikakvih direktnih kontakata. Prigodom reorganizacije teksta u ovoj matici provedeno je i obnavljanje jezičnog i tekstualnog stanja, i to u dva smjera: prilagođavanjem teksta tadašnjim grčkim duljim evanđelistarima i četveroevanđeljima i novijem razvitku staroslavenskog jezika. Može se to vidjeti odatle, što je u *Vukanovu* i *Mstislavovu evanđelju* od 253 starih leksičkih varijanata, koje se nalaze u *Miroslavljevu evanđelju*, sačuvano samo oko 140. Ostale stare leksičke

¹⁸ Josip Vrana, *O postanku ćirilskog teksta Reimskog evanđelja*, *Slavia* 53/2, Praha 1984, 113-123.

varijante zamijenjene su u obadva ova evanđelja novim varijantama, ali ne podjednako. Zajednički im je stari sloj njihove matice, ali pored njega postoje još dva sloja: novi sloj *Vukanova evanđelja*, za koji ne znamo u kojoj se mjeri razvio na makedonskom, a u kojoj mjeri na srpskom području; pored njega novi sloj *Mstislavova evanđelja*, do kojega je došlo prigodom rusifikacije njegova predloška. Ova rusifikacija nije svugdje jednako provedena, napose kod čitanja, koja se ponavljaju: u jednim je sačuvano staro, a u drugima novo rusificirano stanje. O tome sam problemu pisao u posebnoj raspravi, pa se ovdje neću ponavljati. Iznijet ću samo one nove varijante, koje tamo nisam objavio¹⁹

a) Zajedničke varijante drugoga dijela *Vukanova i Mstislavova evanđelja*, eventualno i *Omišaljskog evanđelistara*, koje se na istom mjestu ne nalaze ni u jednom od kanonskih evanđelja ni u *Miroslavljevu evanđelju*.

Matejevo evanđelje Mt 5,22 *urođь* VMs – *bui* ZMrOm; Mt 5,22 *jezero ognьno* VMs – *geona ognьna* MMrOm; Mt 5,26 *ceta* VMs – *kodrantь* MZMr; Mt 8,26 *velikь* VMs – *velii* MZ; Mt 10,29 *prodaěti* VMs – *věniti sę* MZNA; Mt 12,38 *pristupiše k isusovi* VMsOm – *otvěštašę eteri* MZNM; Mt 15,4 *glagolati zlo* VMs – *zlosloviti* MZNM; Mt 15,17 *vьse ježe* VMsOm – *vьsěko eže* MZNM; Mt 15,28 *velikь* VMs – *velii* MZNM; Mt 16,3 *univati* VMs – *dręselovati* MZNM; Mt 20,21. 23 *lěvь* VMs – *šjui* MZBN; Mt 21,31 *kotory* V₁₋₂ Ms – *ky* MZBN; Mt 21,42 *ne brěšti* V₂ Ms₁ – *ne vrědu sđtvoriti* MZNM; V₁ Ms₂ Om; Mt 23,17 *urodivi* VMs₁ – *bui* MZBN *buici* Ms₂; Mt 23,25.33 *liceměrbь* V₁₋₂ Ms₁₋₂ – *ypokritь* MZNM; Om.

Markovo evanđelje: Mk 3,28 *hula* V, *hulenije* Ms – *vlasvimiě* MZNM; Mk 4,32 *gnězditi sę* VMs – *vitati* MZNM; Mk 4,37.39.41 *velikь* VMs – *velii* MZNM; Om; Mk 4,38 *ne brěšti* VMs – *ne roditi* MZNM; Om; Mk 5,3 *žitie* VMs – *žilište* MZNM; Mk 5,10 *vь ini strany* VMs – *kromě strany* MZNM; Mk 5,22 *starěšina sьborьsky* VMs – *arhisinagogь* MZASN; Mk 6,3 *drěvodělnь* VMs – *tehtonь* MZNM; Mk 6,8 *bis měšьcbь* – *pira* MZNM; Mk 6,45 *prinuditi* VMs – *uběditi* MZNM; Mk 6,49 *mněti* VMsOm – *perьštevat* MZNM; Mk 6,49 *obrazь* VMs – *prizrakь* MZN₂ Mr, *prězrěnie* N₁; Mk 7,19 *prohodь* V, *skvozě prohoditi* Ms – *afedronь* MZNM; Mk 14,27 *raziti se* VMsOm – *razběgnęti sę* MZNM; Mk 14,30 *pravo* VMs – *aminь* MZNO; Mk 14,30 *trišti* VMs – *tri kraty* MZNO; Mk 14,36 *moštьno* VMs – *vъzmožьno* MZNO; Mk 14,60 *poslušьstvovati* VMs – *sъvědětělstvovati* MZNO; Mk 14,72 *vьspěti* VMs – *vъzglasiti* MZNO; Mk 14,72 *vъtoroje* VMs – *vъtoriceję* MZNO; Mk 14,72 *trišti* VMs – *tri kraty* MZNM; Mk 15,4 *poslušьstvovati* VMs – *sъvědětělstvovati* MZNM; Mk 15,34 *velikь* VMs – *velii* MZNO; Mk 15,35 *zvati* VMs₁₋₃ – *glašati* MZNO; Mk 15,39 *protivu* VMs – *prěmo* MZNM₁ Om.

¹⁹ Josip Vrana, *O odnosu Vukanova i Mstislavova evanđelja i postanku duljeg evanđelistara novije redakcije*, Slavia 54, Praha 1985.

Lukino evanđelje. L 5,19 *stropъ* VMsOm – *skqdъlъ* MZNASMr; L 7,46 *maslo drêvêno* VMs, *maslo Z – olei* MNMrOm; L 10,4 *mêšъcъ* VMs₁₋₂ – *vretište* MzMr, *pira* N; L 10,25 *pričestiti se* VMs – *nasléditi* MZNM; L 11,39 *grablenije* VMs – *hyštenie* MZNM; L 11,44 *ljutê* VMs – *gore* MZNM; L 11,45 *ukarati* V, *koriti* Ms – *dosaditi* MZNM; L 11,54 *bljusti* VMs, *loviti* Mr – *laêti* MZNO; L 12,6 *srebrnikъ* VMs – *pênęzъ* MZNM; L 12,10 *huliti* VMs – *vlasvimisati* MZNA Mr; L 12,33 *iménie* VMs – *sъkrovište* MZNASMr; L 12,55 *znoi* VMs – *varъ* MZNM; L 15,8,9 *mêdъbnica* VMs – *dragma* MZNM; L 16,1.3. *stroitelъ* VMs – *pri-stavnikъ* MZN₂, *ikonomъ* N₁Mr; L 16,6 *maslo* VMs – *olêi* MZNM; L 16,8 *domu stroitelъ* VMs – *ikonomъ* MZM; L 17,29 *kamenie gorešte* VMs – *žju-pelъ* MZN₂Mr; L 18,13 *océstiti* VMs – *milostivъ byti* MZNASO; L 19,23 *kurъcъ* VMsN₂ – *pênęžbnikъ* MZN₁A; L 21,23 *imušti vъ utrobê* VMs – *neprazdъna* MZNM; L 21,24 *strana* VMs – *jъzykъ* MZNM; L 21,32 *pravo* VMs – *amîň* MZM; L 22,35.36 *mêhъ* VMs₁ – *pira* MZNM; L 23,5 *židovъskaja* VMs – *ijudeê* MZNM; L 23,10,13 *starêšina žъrbъčъsky* VMs – *arhierei* MZNM; L 23,14 *glagolati* VMs – *vaditi* MZNM; L 23,17 *nužda* VMs – *potrêba* MZNM; L 23,23 *glasi starêšiny žъrbъčъskije* VMs – *g. arhiereistii* MZNM; L 23,25 *kramoly dëlê* VMs – *za kramolu* MZNM; L 23,36 *sъkrovište* VMs₁ – *vъlagalište* MZNM; L 23,51 *židovъskъ* VMs – *ijudeiskъ* MZN; L 23,54 *petъkъ* VMsOm – *paraskevdi* MZN; L 23,56 *vane i pomazanie* VMs – *aromati i myro* MZO.

Ivanovo evanđelje. I 12,3 *mastъ sьmêšena blagovonъna* VMs – *hrizma* (*mastъ* N, *myro* ASMr) *narda pistikiê mъnogocêňna* MZNASMr; I 15,25 *bez uma* V₂Ms₁₋₂ – *spyti* MZAS, *ispyti* NM; I 17,12 *sъkončati* V₂Ms₂ – *sъbyti sę* MNASMrV₁Ms₁; I 19,20 *dъska* VMs – *titlъ* MZNM; I 19,31 *židoviny* V_{1,3}Ms₁₋₄ – *ijudei* MZNASMrV₂Om.

Budući da nije bilo direktnog kontakta između *Vukanova*, *Mstislavova* i drugih ruskih evanđelja, možemo zaključiti, da su se sve ovdje spomenute varijante nalazile već u matici duljega evanđelistara novije redakcije.

b) Posebne nove varijante drugoga dijela *Vukanova evanđelja*, koje ne dolaze u kanonskim evanđeljima ni u *Miroslavljevu* i *Mstislavovu evanđelju*.

Matejevo evanđelje. a) *Mstislavovo evanđelje* podudara se s kanonskim evanđeljima: Mt 4,24 *bolêznъ* V – *jъza* MZNASMrMs; Mt 6,40 *lêha* V – *spqđъ* MZNM; Mt 15,9 *bez uma* V – *vъ sne* MZNM; Mt 18,9 *luče* V – *dobrêa* MZbNM; Mt 18,21 *kolišti* V – *kolъ kraty* MZbNM; Mt 18,22 *sedmišti* V – *sedmъ kratъ* MZbNM; Mt 20,26 *bolei* V – *vęštii* MZbMs; Mt 21,23.24 *kotory* V – *ky* MZbNM; Mt 22,26 *ne brêšti* VMs₂ – *ne roditi* MZbNAM; Mt 23,14 *sami bo* VOm – *vy bo* MZbNM; Mt 23,20 *ležati* V – *byti* MZbNM; Mt 23,26 *dъňnoje* V₂ – *vъnqtrъnee* MZbNM,

utrņnjeje Ms₁₋₂; Mt 27,13 *poslušestvovati* V – *svēdētēlstvovati* MZNM₁₋₃ Om; – β) *Mstislavovo evanđelje* ima posebnu novu varijantu: Mt 12,47 *někoto* V, *někotory* Mr, *drugyi* Ms – *edinž* M, *eterž* NZOm; Mt 14,26 *sbblaznž* V, *mččtž* Ms – *prizrakž* MZNASOm; Mt 23,25 *dñné* V₁ – *žntřřřdu* MZNM₁Om, *vžnutř* Ms₂; Mt 23,33 *rodž ognņny* V, *rodž ehñņdosci* Mr, *ognž dšbržsky* Ms₁, *sudž ognņny* Ms₂₋₃ – *sřdž đeonņsky* MZNV₂.

Markovo evanđelje – α) *Mstislavovo evanđelje* podudara se s kanonskim evanđeljima: Mk 4,39 *pręstati* V – *ulešti* MZNM₁MsOm; Mk 13,33 *přiti* V – *byti* MZNM₁MsOm; Mk 14,3 *razbiti* V – *sžkrušiti* MZNM₁MsOm; Mk 14,6 *trudž đęjati* V – *tružđati* MZNM₁MsOm; Mk 14,62 *iti* V – *gręsti* MZNM₁MsOm; Mk 14,64 *mñniti* se VOm – *avlati sę* MZNM₁Ms. – β) *Mstislavovo evanđelje* ima posebnu varijantu: Mk 7,4 *kšblž* V, *gžlkž męđņny* Ms – *čšvanž* MN, *čšbanž* Mr, *kržčagž* Z; Mk 12,42 *vola* VOm, *ugodije* Ms – *pohotž* MZNV; Mk 15,35 *někoto* V, *inž* Ms₁, *nęky* Ms₂₋₃ – *edinž* M, *eterž* ZNOm.

Lukino evanđelje. – α) *Mstislavovo evanđelje* podudara se s kanonskim evanđeljima: L 7,25 *oblęšti* V – *odęti* MZNM₁Ms; L 11,3 *byťny* V – *nasřštņny* MN₂MrMs, *nadžņņņny* Z, *dñņņny* S, *nasuštņny* N₁; L 12,24 *kržmiti* V – *pitęti* MZNV, *pitati* Ms; L 16,13 *pręobidęti* V – *neroditi* MMrMs, *nebręsti* Z; L 16,14 *pohuljati* V – *podražati* ZNASMr, *podręžati* M; L 18,32 *ukoriti* VN₂ – *dosaditi* MZNV₁MrMsOm; L 21,29 *smokvi* V – *smokovņnica* MZNM₁MsOm; L 21,30 *prozebnuti* V – *prošibati sę* MZNM₁Ms; L 23,26 *iti* V – *gręsti* MZNM₁MsOm; L 23,43 *pravo* V – *aminž* MZNAM₁Ms₁₋₃Om. – β) *Mstislavovo evanđelje* ima posebnu varijantu: L 7,41 *srebrņnikž*, *kentinarž* Ms₁, *pęņęž* Ms₂ – *dinarž* MZNM₁Om; L 12,7 *lučšši* VM₂, *unšši* Ms₁ – *sulęši* MZNAM₁; L 13,7 *vinogradarž* V, *kopačšmž* Ms – *vinarž* MZNM₁; L 17,6 *smokovņnica* V, *jagodična* Ms – *sykamina* MZNV₂ Mr; L 23,19.26 *někotory* V, *nęky* Ms – *edinž* M, *eterž* ZNOm.

Ivanovo evanđelje. – α) *Mstislavovo evanđelje* podudara se s kanonskim evanđeljima: I 12,9.11 *židovñž* V – *ijudei* MZNASMrMsOm; I 18,12 *voini* V – *spira* MZNM₁MsOm; I 18,28 *sudište* V₁ – *pretorž* (*prytvorž*) MZNV₂MsOm; I 18,37 *poslušestvovati* V – *svēdētēlstvovati* MZNM₁Ms; I 19,40 *ponęva* V – *riza* MZNM₁MsOm; I 19,40 *vonę blagouhanņna* V – *aromatž* MZNM₁MsOm. – β) *Mstislavovo evanđelje* ima posebnu varijantu: I 11,41 *na nebo* V₂, *gore* Ms – *vysřř* MZNAOm; I 18,20 *sžhodetž se* V₂, *sšbirajutž se* Ms – *sžnemljřtž sę* MZNM₁Om.

c) *Mstislavovo evanđelje*. Iz prethodnog odsječka vidi se, da se *Mstislavovo evanđelje* na nekim mjestima slaže s kanonskim evanđeljima, a na drugima ima posebne varijante. Prvo su nerevidirane varijante predložka, a drugo revidirane nove varijante. U ovom odsječku navest ću ostale nove varijante.

Matejevo evanđelje. – Mt 5,18 strana Ms – *język* MZNAMrV; Mt 10,5 *putь stranьnyi* Ms – *pqtъ językovъ* MZNASV; Mt 10,10 *sračica* Ms – *riza* MZNMrv; Mt 10,10 *onqšta* Ms – *sapogъ* MZNMrv; Mt 11,12 *bēditi sę* Ms₁ – *nqđiti sę* MZNASMrVMs₂; Mt 11,12 *bēđbnikъ* Ms₁ – *nqđđbnikъ* MZNASMrVMs₂; Mt 15,3 *prēdanija dēļę* Ms – *za prēdanie* MZNMrvOm; Mt 15,5 *uspēti sę* Ms – *polzevati sę* MZNMrvOm; Mt 15,6 *otъvrēsti zapovēđъ* Ms – *razoriti zakonъ* MZNMrv₁Om r. *zapovēđъ*; Mt 15,14 *ostaviti* MsOm – *ostati* MZNMrv; Mt 15,19 *lъžbno poslušьstvo* Ms – *lъžesvēdenie* MZNMrv, *lъže svēdētelьstvo* vOm; Mt 19,29 *pričastiti* Ms – *naslēđiti* MZbNMrvOm; Mt 20,12 *znoi* Ms – *varъ* MZNAMrvOm; Mt 22,6 *złę ukoriti* Ms – *dosaditi* MZbNMrvOm; Mt 24,19 *vъ črēvé imqšti* Ms – *neprazđbna* MZbNMrvMs₂Om; Mt 24,29 *drugъ* Ms₂ – *klevrētъ* MZNMrv₁₋₂Ms₁; Mt 26,29 *vinьny* Ms – *lozьny* MZNASMrvOm; Mt 28,15 *pronesti sę* Ms – *promāknoťti sę* MZNASMrV.

Markovo evanđelje. – Mk 1,7 *vъzvuzа* Ms – *remenь* MZNMrv; Mk 3,9 *korablь* Ms – *ladiica* MZNMrv; Mk 5,3.4. *veriga* Ms – *qže želēzьno* MZNMrv; Mk 5,35 *truđdati* Ms – *dvizati* MZNMrv; Mk 5,38; 14,2 *plištь* Ms – *mьva* MZNMrv; Mk 7,4 *čaša* Ms – *stьkьlnica* MZNMrv; Mk 7,22 *prezorьstvo* Ms – *grъđyni* MZNMrv; Mk 9,3 *bēlilьnikъ* Ms – *gnafei* MZMr; Mk 9,5 *kušta* Ms – *skinii* MZMr₂, *kronь* Mr₁; Mk 9,21 *dēťstvo* MsOm – *otročina* MZNASV; Mk 10,21 *imēnie* Ms – *sъkrovište* MZNMrv; Mk 12,40 *izvētъ* Ms – *nepъštevanie* MZNMrv; Mk 12,42 *mēđbnica* Ms – *lepta* MZMrV; Mk 12,44 *nedostatьkъ* Ms – *lišenje* MZNMrv; Mk 19,3 *muro* Ms – *hrizma* MZNV₁, *pomazanie* Mr.

Lukino evanđelje. – L 3,22 *obrazъ* Ms₂ – *zrakъ* MZNMrvMs₁; L 7,37 *hrizma* Ms – *myro* MZNAMrvOm; *mastь* N; L 8,23 *byti vъ bēđę* Ms – *vьlaati sę* MZNAMrv; L 8,44 *podobkъ* Ms – *vъkriľie* MZNMrvVA; Lk 13,19 *ogradъ* Ms – *vъtogradъ* MZNASMrV; L 16,19 *bagręnica* Ms – *porfira* MZNV₁ASMrV; L 17,20 *sъbljudenie* Ms – *somьnēnie* MZNV₂MrV; L 18,11 *grabitelь* Ms – *hyštьnikъ* MZNASMrvOm; L 20,20 *prēbogatъ* Ms – *dēlatelь* ZNMrv, *zasēđbnikъ* M; L 23,14 *isprašati* Ms, *vprašati* Om – *istęzati* MZNMrv.

Ivanovo evanđelje. – I 11,18 *poprište* MsOm – *stadii* MZNMrv₂; I 11,34 *priti* MsN₂ – *gręsti* MZNV₁AMrv₂Om; I 12,17 *vērovati* Ms₁₋₂ – *sъhraniti* MZNAMrv₁; I 15,26; 16,7 *utēšitelь* Ms₂ – *paraklitъ* MZNASMrV₁₋₂Ms₁Om; I 21,19 *naznamenovati* MsOm – *klepati* MZNASMrV.

4. Omišaljski evanđelistar.

Ovaj evanđelistar izvadio sam iz glagoljaskog misala iz početka 14. stoljeća. Da su prije toga na hrvatskom području postojali samostalni evanđelistari, indirektno svjedoče prva strana *Kijevskih listova* iz 11. stoljeća i *Bečki listići* iz 12. stoljeća. To su

odlomci sakramentara, a uz sakramentar postojao je i evanđelistar. Kakva je opsega bio takav evanđelistar i kada je unesen u rimski misal, nemamo, na žalost, nikakvih podataka. Prvi latinski misali javljaju se već u 10. stoljeću, a prvi sačuvani fragmenat glagoljskog misala nastao je tek u 13. stoljeću. Hrvatski glagoljski evanđelistari toga vremena, koliko ćemo vidjeti, potječu iz moravsko-panonskih evanđelistara, i vjerojatno su bili popunjavani iz hrvatskih četveroevanđelja istoga podrijetla. O postanku i karakteru teksta *Omišaljskog evanđelistara* pisao sam opširno u spomenutoj knjizi. Tamo sam naveo, da se ovaj evanđelistar s grupama od dva do pet evanđelja, o kojima je riječ u ovoj raspravi, ne uzimajući u obzir *Savinu knjigu*, podudara između 666 (N₂) i 476 (A) puta²⁰. To upućuje na starost i sačuvanost teksta *Omišaljskog evanđelistara*. No još je zanimljivija činjenica, da se ovaj evanđelistar podudara samo s jednim od spomenutih evanđelja svega u 521 varijanti (s M u 29, sa Z također u 29, s N₁ u 56, s N₂ u 86, s A u 64, sa S u 63, s O u 32, s Mr u 66 i s V u 96)²¹. Što su upravo ove varijante, koje sve dolaze u *Omišaljskom evanđelistaru*, ali svaka pojedina samo još u jednom spomenutom evanđelju. Isključeno je, da je *Omišaljski evanđelistar* kontaktirao sa svima tim evanđeljima. Nemoguće je pretpostaviti drugo nego da su to relikti najstarijega prijevoda evanđelja. U knjizi o *Omišaljskom evanđelistaru* odabrao sam 200 važnijih varijanata (iz M 20, iz Z 15, iz N₁ ili N₁₋₂ 19, iz N₂ 22, iz A 23, iz S 21, iz O 17, iz Mr 23 i iz V 40) i objavio ih s paralelnim varijantama u ostalim evanđeljima te latinskim i grčkim tekstovima i rasporedio ih u 4 grupe. Da se ne ponavljam, ovdje ću navesti samo njihove karakteristike, broj varijanata, njihovu zastupljenost u pojedinim evanđeljima i nekoliko karakterističnih primjera.

a) Grecizacija slobodnih prijevoda ili njihova zamjena drugim slobodnim prijevodima. U ovoj grupi pokazao sam 27 varijanata (M - 1, Z - 3, N₁ - 1, N₂ - 1, A - 3, S - 5, O - 1, Mr - 6, V - 6). Evo nekoliko primjera: Mt 10,27 *slyšaste* OmA - *slyšite* prema grč. ἀκούετε, lat. *auditis* MZNMrv; Mt 20,27 *starēi byti* Om Mr - *byti prēdēnii* prema grč. εἶναι πρῶτος, lat. *primus esse* MZbNV; Mk 15,7 *vъ krovē* (pogreška!) OmV - *vъ kovē* prema grč. ἐν τῇ στάσει, lat. *in seditione* MN; L 1,5 *imenemъ* OmV - *imę ei* prema grč. τὸ ὄνομα αὐτῆς, lat. *nomen eius* MZMrA; I 16,23 *ašte česo vъsprosite* (M *prosite*) *otъ otъca* OmM - a. č. p. u *otъca*, grč. ἂν τι αἰτήσεται τὸν πατέρα, lat. *siquid petieritis patrem* ZMrVAS.

b) Grecizacija prijevoda nastalih pod utjecajem lat. jezika ili njihova zamjena slobodnim prijevodima. U ovoj grupi pokazao sam 59 varijanata (M - 1, Z - 4, N₁ - 7, N₂ - 8, S - 9, O - 2, Mr - 6, V - 14). Evo nekoliko primjera: Mt 25,22

²⁰ O. c. Tabele IIIB-IIID na str. 228-230.

²¹ O. c., 52-61 i Tabela IIIA na str. 227.

pristupi prema lat. *accessit* OmN₁ – *pristoplb* prema grč. *προσελθών* MZN₂ ASMrV; L 15,15 *na selo svoje* prema lat. *in villam suam* OmS – *na sela svoje* prema grč. *εἰς τοὺς ἀγρούς αὐτοῦ* MZNAMrV; I 19,30 *savršeno est* prema lat. *consummatum est* OmS – *savršiti se* MZN, *savršise se* AMrV prema grč. *τετέλεσται*; Mt 12,44 *u dom* prema lat. *in domum*, grč. *εἰς τὸν οἶκον* OmMr – *u hram* MZNV; Mt 11,7 *téma že otyhodatestema* OmV – *témz že ishodžestemz* prema lat. *illis autem abeuntibus*, grč. *τούτων δὲ πορευομένων* MZNMra.

c) Zamjena necarigradskih varijanata s latinskim paralelama, ili bez njih, carigradskim varijantama. U ovoj grupi prikazao sam 21 varijantu (M – 4, Z – 3, N₁₋₂ – 2, N₂ – 3, A – 2, S – 1, O – 3, Mr – 1, V – 2). Necarigradske varijante *Omišaljskog evanđelistara* i još jednoga od spomenutih evanđelja obično potječu iz *Bezinog kodeksa D*. Evo nekoliko primjera: Mt 10,16 *krotzci* prema grč. *ἀπλοῦστατοι* D, lat. *simplices* OMMr – *céli* prema grč. *ἀκέραιοι* MZNVa; Mt 17,2 *snégz* prema grč. *ἡ χιών* D, lat. *nix* OmA – *svétz* prema grč. *τὸ φῶς* MZbNMr; L 22,54 *vész* prema grč. *ἡγαγον* D, lat. *duxerunt* OmZ – *v. i vnzész* prema grč. *ἦ. καὶ εἰσήγαγον* MNV; Mk 6,17 *svezanz vzsadi i vz tynnicu* prema grč. *ἔδησεν αὐτὸν καὶ ἔβαλεν εἰς φυλακὴν* D, OmO – *svezza (svezanz N₁) i vz tynnicu* prema grč. *ἔ. αὐ. ἐν φυλακῇ*, lat. *vincit eum in carcere* MZNMra.

d) Zamjena prijevoda nastalih pod utjecajem grč. teksta slobodnim prijevodi-ma. U ovoj grupi prikazao sam 48 varijanata (M – 14, Z – 5, N₁₋₂ – 6, N₂ – 2, A – 2, S – 1, O – 2, Mr – 7, V – 9). Primjeri: Mt 24,30 *sz siloju i slavoju mnogoju* prema grč. *μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς*, lat. *cum virtute multa et maiestate* OmMr₁ – *s. si. i sl. veliejz* MZNASMr₂V; L 6,37 *otzrustitb se vamz* prema grč. *ἀπολυθήσεσθε*, lat. *dimittimini* OmV – *otzrustetz vy* MZNMr; I 2,10 *to izz huzdbze estz* prema grč. *τὸν ἐλάσσω*, lat. *id quod deterius* OmO – *tacée* MZNMra; Mt 12,41 *vz propovédiz* prema grč. *εἰς τὸ κήρυγμα*, lat. *in predicatione* OmMr – *propovédiz* MZNV; L 16,20 *želée* prema grč. *ἐπιθυμῶν*, lat. *cupiens* OmZ – *žela-asz* MNMrVa; Mk 16,6 *položizze i* prema grč. *ἔθηκαν αὐτόν*, lat. *posuerunt eum* OmV – *bé položenz* MZNMra.

e) Leksičke inovacije. U ovoj grupi prikazao sam u svojoj knjizi 45 varijanata (M – 1, Z – 3, N₁ – 3, N₁₋₂ – 2, N₂ – 2, A – 6, S – 6, O – 6, Mr – 3, V – 13), u kojima su leksičke varijante *Omišaljskog evanđelistara* i još jednog evanđelja zamijenjene drugim, starim ili novim varijantama. Evo nekoliko primjera: Mt 19,29 *čeda* OmS – *déti*, grč. *τέκνα*, lat. *filios* MZbNMrVa; Mt 27,26 *tepb* OmN – *bivz*, prema grč. *φραγελλώσας*, lat. *flagellatum* MZASMrV; L 19,18 *drugy* OmV – *vztory*, grč. *δεύτερος*, lat. *alter* MZNMra; I 10,4 *znajztz* OmA – *védetz*, grč. *οἶδασθ*, lat. *sciunt* MZNMrv; I 21,19 *grediz* OmV – *idiz*, grč. *ἀκολουθεῖ* ZASMr.

Da provjerim svoju pretpostavku usporedio sam 200 mjesta, u kojima se *Omišaljski evanđelistar* podudara samo s jednim evanđeljem, sa stanjem u *Mstislavovu evanđelju*. Ustanovio sam, da *Mstislavovo evanđelje* ima istu varijantu kao i *Omišaljski evanđelistar*, ali samo na 66 mjesta (OmMMs 8, OmZMs 8, OmNMs 4, OmN₁Ms 2, OmN₂Ms 3, OmAMs 3, OmSMs 3, OmOMs 8, OmMrMs 11, OmVMs 16) tamo, gdje nije revidirano. Na 101 mjestu *Mstislavovo evanđelje* pridružuje se ostalim spomenutim evanđeljima, a na 33 mjesta ima svoju posebnu varijantu. Ali i kod posebnih varijanata vidi se, da je na 10 mjesta u predlošku bila ista varijanta kao i u Om, na 3 mjesta ista varijanta kao u većini spomenutih evanđelja, a na 20 mjesta varijanta *Mstislavova evanđelja* nema veze s nijednim od tih evanđelja. — Iz svega što je dosada rečeno, može se zaključiti, da su se dulji evanđelistari starije i novije redakcije, kao i *Omišaljski evanđelistar*, razvili iz iste moravske pramatice. Treba da još odredim njihov odnos prema kraćim evanđelistarima i četveroevanđeljima.

5. Odnos duljih evanđelistara prema kraćim evanđelistarima i četveroevanđeljima.

Da odredim odnos duljih evanđelistara prema kraćima, poslužio sam se leksičkim varijantama, koje je objavio Horálek u svojoj knjizi o evanđelistarima i četveroevanđeljima²². Ove varijante, pomoću kojih je prikazan odnos *Assemanova evanđelja* i svih kraćih evanđelistara do 14. stoljeća prema četveroevanđeljima iz istoga vremena, nadopunio sam varijantama *Miroslavljeva*, *Vukanova* i *Mstislavova evanđelja* te *Omišaljskog evanđelistara* (dakako samo ondje, gdje taj evanđelistar ima paralelni tekst). Evo što sam ustanovio: od 287 varijanata, koje Horálek navodi u svojoj knjizi, dulji evanđelistari podudaraju se s *Assemanovim evanđeljem* ili samim ili s nekim kraćim evanđelistarima u 107 varijanata, a s *Assemanovim* i *Nikoljskim evanđeljem* u 80 varijanata, svega u 187 varijanata, i to ovako: MrVMs u 45, MrV u 21, MrMs u 10, VMs u 28, Mr u 43, V u 18, Ms u 22 varijante. Dulji evanđelistari, koji u pojedinim grupama nisu spomenuti, podudaraju se s *Marijinskim* i *Zografskim evanđeljem*, ili, katkada, samo s jednim od njih. *Omišaljski evanđelistar*, tamo gdje ima paralelni tekst i gdje nije revidiran, slaže se s *Assemanovim evanđeljem* u 21, a s *Assemanovim* i *Nikoljskim* u 17, svega u 38 varijanata. Ali pored toga, u spomenutim slučajevima, kada dva ili jedan dulji evanđelistar imaju istu varijantu kao *Marijinsko* i *Zografsko evanđelje*, *Omišaljski se evanđelistar* u 25 varijanata podudara s njima. To je još jedan dokaz, da je *Omišaljski evanđelistar* sastavljen od teksta prvobitnoga duljeg evanđelistara. — U preostalih 100 varijanata podudaraju se dulji evanđelistari s četveroevanđeljima, i to MrVMs u 60, MrV u 16, MrMs u 6, VMs u 7, Mr u 3, V u 2, Ms u 7 varijanata. Zanimljivo je, kako se odnosi *Assemanovo evanđelje*

²² O. c., 80–123.

prema ovih 10 varijanata: 1) ovo evanđelje u 27 primjera ima posebnu varijantu. Ali u polovici tih primjera iste su riječi kao i u duljim evanđelistarima, samo u drugom obliku, a druga polovica primjera dolazi na drugom mjestu i u duljim evanđelistarima i četveroevanđeljima. 2) U 24 primjera nalaze se iste varijante pored *Assemanova evanđelja* i u nekim kraćim evanđelistarima i 3) u ostalih 49 primjera i u nekim duljim evanđelistarima ili četveroevanđeljima. Zanimljivo je, da u ovoj trećoj grupi od 49 varijanata ima najviše podudaranja između *Assemanova* i *Nikoljskih evanđelja*, svega 37. U *Omišaljskom evanđelistaru* u sve tri grupe nalaze se samo 33 paralelne varijante; s *Assemanovim evanđeljem* podudara se 8, a s duljim evanđelistarima 25 varijanata. U svakom slučaju, 51 varijanta prve i druge grupe premalo je da se odredi posebna fizionomija prvobitnoga kraćega evanđelistara. U trećoj grupi ili su varijante kraćih evanđelistara prešle u dulje i u četveroevanđelja, ili se dogodilo obratno. Vjerojatnije je ovo drugo. Kraći i dulji evanđelistari revidirali su se prema četveroevanđeljima, ali ne i dulji evanđelistari i četveroevanđelja prema kraćim evanđelistarima.

6. Zaključak.

Iz svega, što je u ovoj raspravi rečeno, proizlazi, da su prvobitno postojale samo dvije verzije staroslavenskog prijevoda evanđelja: verzija kraćeg i duljeg evanđelistara starije redakcije i verzija četveroevanđelja. Za prvu verziju možemo posve sigurno reći, da je nastalo već u Moravskoj. Da li je prvobitno preveden kraći evanđelistar, koji je naknadno proširen na dulji, kako je to pretpostavljala starija generacija slavista – ili se dogodilo obratno, da je prvobitno preveden dulji evanđelistar, i iz njega izvađen kraći – nije toliko važno, koliko činjenica, da u tekstu, koji im je zajednički, među njima nije bilo krupnije razlike. Može se također posve sigurno tvrditi, da su se sasatvljači prvobitnoga staroslavenskog četveroevanđelja poslužili tekstem duljega evanđelistara. Da li se to dogodilo već u Moravskoj ili tek u Bugarskoj, to je posebno pitanje, koje ne spada u okvir ove rasprave. Dulji evanđelistari, koji do sada nisu bili proučeni, svojim osebnim karakterom ne samo da pružaju mnogo novoga materijala nego i otvaraju nove poglede na postanak i razvitak staroslavenskog prijevoda evanđelja. U ovoj raspravi, dakako, nisam mogao prikazati sve probleme, koji su u vezi s njihovim postankom i evolucijom. Uza sve to smatram, da sam zacrtao put, kojim treba ići u njihovom daljnjem proučavanju. To je mučan, težak i sitničav posao, ali se ipak nadam, da će se naći trudbenici, koji će ga nastaviti.

* * *

Sažetak

U ovoj raspravi prikazan je postanak i evolucija sadržaja i teksta najstarijih duljih evanđelistara, koji do sada nisu bili temeljito proučeni. Najstariji po postanku i karakteru je *Miroslavljev evanđelistar* starije redakcije, koji potječe iz druge polovice 12. stoljeća. Usprkos tome, što je prepisan tako kasno, on je u starijem sloju teksta, koji je dosada samo djelimično proučen, sačuvao isto tako veliku starinu kao i kanonska evanđelja iz kraja 10. ili početka 11. stoljeća, a negdje i veću. Noviji sloj njegova teksta, koji obuhvaća samo četrdesetak varijanata, prepisan je iz nekog ruskog evanđelja 12. stoljeća. *Vukanovo evanđelje* prepisano je potkraj 12. ili u početku 13. stoljeća, a predstavlja noviju redakciju duljeg evanđelistara, koja je već u 10. stoljeću nastala u Bugarskoj. Odavle se raširila u Rusiju, a preko Makedonije u Srbiju. Osnova za tu redakciju je dulji evanđelistar starije redakcije, ali je u njoj proširen sadržaj i tekst, a uvedene su i novije leksičke i tekstualne varijante. Ali takav je samo drugi dio *Vukanovog evanđelja*. Njegov prvi, manji dio, koji obuhvaća čitanja za praznike od Pashe do ponedjeljka Pedesetnice, potječe iz starijeg srpskog evanđelistara starije redakcije, a srodan je s tekstom *Savine knjige*, čija je matica bila dulji evanđelistar. *Mstislavovo evanđelje*, također dulji evanđelistar novije redakcije, u velikom dijelu svojega teksta bilo je podvrgnuto posebnoj ruskoj reviziji, pa se tako u tom dijelu sačuvalo novije stanje nego u dijelu, koji nije revidiran. *Omišaljski evanđelistar*, najstariji hrvatski glagoljski tekst evanđelja, izrađen je iz glagoljskog misala iz početka 14. stoljeća. Budući da je samo djelomično bio podvrgnut reviziji prema latinskom prijevodu, u nerevidiranom dijelu svoga teksta sačuvao je isto stanje kao kanonska evanđelja, negdje čak i starije. Sva četiri spomenuta dulja evanđelistara svojim osebujnim karakterom pružaju mnogo novoga materijala i otkrivaju nove poglede na postanak i evoluciju staroslavenskog prijevoda evanđelja.

Summary

THE ORIGIN AND EVOLUTION OF THE TEXTS OF OLD CHURCH
SLAVONIC LONGER EVANGELISTARIES

This paper investigates the origin and the evolution of the content and the text of the oldest longer evangelistaries, which have not been, as yet, thoroughly studied. The oldest evangelistary by its origin and character is *Miroslav's Evangelistary* of the older redaction which dates from the second half of the twelfth century. Despite the fact that it has been copied as late as the twelfth century, in the older layer of the text which has been, as yet, studied only fragmentarily it retains the same old features as canonical gospels from the end of the tenth or the beginning of the eleventh centuries. A more recent layer of the text which contains only around forty variants has been copied from a Russian twelfth century gospel. *Vukan's Gospel* was copied at the end of the twelfth or the beginning of the thirteenth centuries and it represents a more recent redaction of a longer evangelistary which had originated in Bulgaria as early as the tenth century. From Bulgaria this redaction spread into Russia and, via Macedonia, into Serbia. The bases of this redaction was a longer evangelistary of the older redaction. Its content and text have been extended and new lexical and textual variants have been added. However, only the second part of *Vukan's Gospel* has these characteristics. The first, smaller part, which contains lessons for feasts from Easter to Pentecost Monday, originated from the old Serbian evangelistary of the older redaction and is related to the text of *Sava's Book* which was also based on a longer evangelistary. *Mstislav's Gospel*, which is a longer evangelistary of a more recent redaction as well, has in the greater part of its text undergone a special Russian revision. Therefore, this part shows newer features than the part which has been revised. *Omišalj evangelistary*, the oldest Croatian glagolitic gospel text, is taken out from the Glagolitic Missal from the beginning of the fourteenth century (Missal Illirico 4). As it has only partially undergone revision based on a Latin translation, in the part which has not been revised it has retained the same, and somewhere even older, features as the canonical gospels. All of the four mentioned longer evangelistaries by its particular character offer a considerable amount of new material and a new insight into the origin and the evolution of the Old Church Slavonic gospel tradition.

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 20. lipnja 1984.

Autor: Josip Vrana,

Zagreb